

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра археології, спеціальних історичних та правознавчих
дисциплін

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми: Освітнє, культурне та духовне життя в українських губерніях
Російської імперії на поч. XX ст.

Виконала: здобувачка вищої освіти,
II курсу магістратури,
групи Іst1-M23
спеціальності 014 Середня освіта
Гріщенко Юлія Сергіївна
Керівник: Федьков О. М.
доктор історичних наук, професор
Рецензент: _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ	7
1.1. Історіографія проблеми	7
1.2. Джерельна база дослідження	21
1.3. Теоретико-методологічні засади роботи	24
РОЗДІЛ 2. ОСВІТНЄ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ВИСВІТЛЕННІ ПЕРІОДИКИ	28
2.1. Становище освіти на початку ХХ ст.	28
2.2. Національно-визвольний рух в середовищі української освіти	36
РОЗДІЛ 3. СТАНОВИЩЕ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ	50
3.1. Культурні організації та установи	50
3.2. Розвиток українського театру	61
3.3. Стан образотворчого мистецтва	65
РОЗДІЛ 4. ДУХОВНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	71
4.1. Становище православної церкви в Україні	71
4.2. Українізація церковного життя	79
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	92

Вступ

Актуальність теми. В епоху героїчної боротьби за існування Української держави у ХХІ ст., важливим аспектом державно-політичного та культурно-духовного розвитку України виступає збереження та культивування своєї національної ідентичності. З огляду на це, для сучасної історичної науки висувається низка нагальних наукових завдань, пов'язаних з дослідженням витоків української нації, а також її еволюції і специфіки культурно-духовних особливостей в кожному окрему історичну епоху, що вирізняло та продовжує вирізняти її з-поміж існуючого політико-культурного простору іноземних держав. Події українського національного відродження на теренах Російської імперії в перші десятиліття ХХ ст. яскраво демонструють нескореність видатних діячів українського народу під іноземним впливом, їх прагненням відродити українську націю та довести її право на власну самобутність, самовизначення та, як результат, – власну державу. Нова хвиля національної боротьби українців значною мірою перегукувалася з досвідом минулих поколінь, характеризувалася пробудженням національної самосвідомості, спробами винести «українське питання» в політичну площину та домогтися його врегулювання в лоні існуючої політичної системи демократичним шляхом, а також – поширенням українізації в сфері освіти, культури, духовного та релігійного життя підросійської України.

Зважаючи на сьогочасні реалії, зростання українознавчих напрацювань в галузі вітчизняної історії освіти, культури та духовного життя Української держави може стати плацдармом для формування нового типу свідомості українського громадянина, який розуміє та цінує національні здобутки своєї держави та готовий відстоювати їх в критичний для неї час. Крім цього, така діяльність сприятиме посиленню народної згуртованості навколо спільних національно-патріотичних та культурних цінностей.

Отож, зважаючи на яскравий соціально-політичний запит сьогодення, дослідницький пошук історика в царині громадсько-політичного та духовного життя України є вельми актуальним, оскільки сприяє розвитку нової

вітчизняної історичної науки та покликаний знайти відповіді на важливі питання, пов'язані з оформленням та розвитком українського національно-визвольного руху у вирі буремних століть.

Об'єктом дослідження магістерської роботи є суспільне життя в українських губерніях Російської імперії на поч. XX ст., яке охопило значну частину тогочасних українських громадсько-політичних, культурно-духовних діячів, представників різних соціальних груп, прихильників українізації культурно-освітнього та духовного розвитку.

Предмет дослідження становить процес українізації освіти, культури, та духовного життя в українських губерніях Російської імперії на початку XX ст.

Хронологічні межі магістерської роботи охоплюють період з 1900 р., коли визрівали умови для українізації освітньо-культурного середовища та духовного життя українців, що проживали на теренах підросійської України, по лютий 1917 р., коли розпочалася доба державного відродження України. Для належного розуміння результативності окремих аспектів національного руху в окреслених сферах ми простежили окремі тенденції освітнього, культурного та духовного життя під час Української національної революції 1917–1921 рр.

Географічні межі роботи охоплюють терени Волинської, Подільської, Чернігівської, Київської, Катеринославської, Полтавської, Харківської, Херсонської, та Таврійської губерній в складі Російської імперії. Як синоніми нами використовуються терміни «українські губернії Російської імперії», і «підросійська Україна».

Мета магістерської роботи – дослідити зміст та особливості розвитку освітнього, культурного, та духовного життя в українських губерніях Російської імперії на початку XX ст. та впливу на цей процес боротьби за українізацію окреслених суспільних сфер.

Для реалізації мети нами визначено наступні дослідницькі **завдання**:

- з'ясувати ступінь вивчення досліджуваної проблеми в історіографії;
- дослідити джерельну базу дослідження;
- окреслити теоретико-методологічні засади наукової роботи;

- висвітлити становище освіти в українських губерніях Російської імперії;
- з'ясувати вплив національно-визвольного руху на середовище української освіти;
- відобразити окремі аспекти культурного життя України;
- змалювати духовне життя українського населення на початку ХХ ст.;
- з'ясувати становище православної церкви в Україні;
- висвітлити процес українізації церковного життя.

Теоретико-методологічна засади роботи базується на принципах соціокультурного підходу, який спирається на соціальний та культурний аналіз суспільства досліджуваної епохи. Нами було використано загальнонаукові методи пізнання, до яких відноситься процедура індукції та дедукції, аналізу і синтезу. Серед історичних методів наукового пізнання ми послуговувалися принципами системності, всебічності, історизму та об'єктивності. Крім цього, в теоретико-методологічному інструментарії даної роботи було задіяно такі допоміжні дослідницькі методи, як ретроспективний аналіз, класифікація та узагальнення. Слід також вказати на реалізацію в текстуальному змісті роботи діалектичного підходу, який сприяв розгляду досліджуваних подій в їх взаємообумовленості та взаємозв'язку, а також у розмаїтості їхніх проявів та причинності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати даної наукової роботи апробовані в ході звітних науково-практичних конференцій, які проводилися на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, серед яких: Звітні наукові конференції студентів та магістрантів К-ПНУ ім. І. Огієнка (Кам'янець-Подільський, 10.04.2024 р.), а також виступали предметом наукових дискусій на засіданнях кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін.

Публікації. Окремі аспекти даного наукового дослідження лягли в основу публікацій, вміщених у збірниках наукових праць студентів та магістрантів історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка, серед яких збірники

Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Вип. 21. Ч. 1. та Вип. 22. Ч. 1. Сюди ввійшли такі роботи як «Симон Петлюра як дослідник українського театру» та «Дмитро Дорошенко – історик українського національного руху початку XX ст. (за матеріалами періодики)» [202; 203].

Наукова новизна. В текстуальний зміст даної наукової роботи внесено інформаційний потенціал українських періодичних видань, завдяки опрацюванню яких вдалося об'єктивно висвітлити малодосліджені факти зі стану освітнього, культурного, та духовного життя в українських губерніях Російської імперії перших десятиліть XX ст. Завдяки такому підходу було об'єктивно змальовано малодосліджені аспекти розвитку окреслених сфер життя українців підросійської України, визначено його особливості, а також виокремлено позитивні та негативні явища в цьому процесі.

Практичне значення магістерської роботи полягає у використанні її матеріалів в інтердисциплінарному порядку, адже вони можуть використовуватися фахівцями в галузі історії освіти в межах актуальних проблем національної історіографії, вивчення соціально-політичної історії, духовного життя українців підросійської України на поч. XX ст. Крім цього, основні результати окресленої наукової роботи можуть бути використані студентами закладів вищої освіти в ході підготовки до практичних та семінарських занять та написанні курсових і кваліфікаційних робіт з історичних спецкурсів, виступів на різномірних науково-практичних, звітних, спеціалізованих конференціях. Матеріали окресленої роботи стануть в нагоді педагогічним працівникам в закладах загальної середньої освіти в ході викладання курсу історії України.

Структура роботи окреслена оформленою метою та сформована відповідно до основних цільових положень наукового дослідження, і складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять тематичні підрозділи, висновків та списку використаних у роботі джерел та літератури. Загальний

обсяг наукової роботи становить 124 сторінки, обсяг основної частини налічує 81 сторінок, список джерел та літератури 396 позицій.

ВИСНОВКИ

Отже, в ході проведеного дослідження було отримано наступні результати. Проблематика становища освітньо-культурного та релігійно-духовного життя українських губерній Російської імперії в 1900–1917 рр. має доволі репрезентативну історіографічну основу, яка яскраво проілюстрована в низці праць історіографічного та теоретико-методологічного характеру. Як бачимо, головною метою дослідників було висвітлити основні віхи національного відродження поч. XX ст., функціонування українських політичних партій в Російській імперії та їхню ідейно-політичну боротьбу за українізацію освіти та науки; діяльність провідних громадсько-політичних і культурних діячів в галузі освітньо-культурного життя; окремі аспекти генези православної церкви в Україні та становища українського духовенства у досліджуваний період. Водночас, констатуємо, що відсутність комплексних праць, в яких би характеризувалось становище української освіти, культури та духовного життя України в перші десятиліття XX ст., вимальовує перспективу подальшої дослідницької діяльності в цьому напрямі.

З'ясовано, що окреслена тематика дослідження повноцінно відображається в представлений джерельній базі. Розвиток освіти, культури та церковного життя в українських губерніях на поч. XX ст. піддається системному опрацюванню завдяки залученню матеріалів тогочасної російської та української періодики, автобіографічних видань провідних діячів та очевидців українського національного відродження. Опубліковані збірки тематичних документів дають можливість комплексно дослідити складні та суперечливі процеси в сфері духовного життя.

Встановлено, що освітнє життя в українських губерніях Російської імперії в перші роки XX ст. характеризувалося суперечливими тенденціями: по перше, потреби розвитку країни зумовлювали відкриття навчальних закладів різних рівнів та залучення до них все більшої кількості представників різних соціальних груп суспільства; по друге, невпорядкованість освітньої політики імперії, яка традиційно дотримувалася заборон, зокрема у використанні

української мови; по третє, налагодження якісної системи освіти гальмувалося браком фахових педагогів; по четверте, недоступність освіти для широкого загалу, особливо селянства, через важке матеріальне становище та стійкий мовний бар'єр. Все це, в сукупності з поширенням демократичних настроїв в суспільстві на тлі революційних подій 1905 – 1907 рр. призвело до піднесення нової хвилі національного відродження українців, яка в царині освіти набула характеру українізації. Представники передової української інтелектуальної еліти започаткували рух за українізацію шкільної та вищої освіти, чим поклали початок формування україномовного середовища навчання, створення українознавчих освітніх установ, запровадження україноцентричних навчальних дисциплін у низці освітніх закладів українських губерній Російської імперії. Протидія наляканого національним пробудженням українців імперської влади в особі місцевої освітньої та правоохоронної адміністрацій призводила до гальмування процесів українізації освіти, проте вона не спромоглася зупинити їх остаточно. Передова українська інтелігенція, зокрема партійні діячі, педагогічні колективи, небайдужі меценати та студентство, надихаючись національними здобутками попередніх поколінь, використовували всі можливі засоби, аби українознавча наука та освіта виходила з тіні імперської ідеологічної заангажованості, самостійно розвивалася та ставала національним надбанням. Започаткований процес українізації шкільної та університетської освіти став згортатися в період політичної реакції, але згодом сягнув свого апогею у період становлення та розбудови української державності в період 1917–1920 рр.

Встановлено, що становище українського театрального та художнього мистецтва в Російській імперії, попри окремі спроби українізації існуючих театральних та художніх установ, професійних труп, провінційних театральних гуртків, груп українських художніх митців, було досить скрутним. Український театр практично не мав зв'язку зі світовою мистецькою спадщиною, причиною чого було перешкоджання імперської влади євроінтеграційним культурним зв'язкам. Як результат, українське театральне та художнє мистецтво переважно

перебувало в цілковитій залежності від російського культурного простору та його домінантних ознак. Попри це, в середовищі як театрального, так і художнього мистецтва українських губерній на поч. XX ст. виразно проступали культурно-мистецькі потреби суспільства та його народна спрямованість, спричинені модерністськими візіями Західної Європи, незважаючи на постійний ідеологічний тиск з боку Російської імперії та практична відсутність її належної державної підтримки. Попри все, провідні твори українського театрального та образотворчого мистецтва сприяли пробудженню національної свідомості українців, відіграючи важливу роль в становленні модерної української нації.

З'ясовано, що згортання демократичних перетворень наприкінці XIX – на початку XX ст. та жорсткий державний контроль над духовно-релігійним життям суспільства, деструктивні процеси в середовищі духовенства, його морально-ціннісна секуляризація, невдоволеність панівними соціально-політичними умовами, падіння авторитету Російської православної церкви в очах основної маси населення імперії – селянства, денационалізація його релігійно-духовної культури, призводило до наростання критичних настроїв в українському соціумі, який все більше прагнув визволитися з лещат суворої релігійної політики самодержавства. До цього додавалося і соціально-політичне становище Російської імперії: поразка в російсько-японській війні та активний соціально-політичний рух з початком демократичної революції зумовили появу настроїв щодо реформування релігійно-духовної сфери населення Російської імперії в середовищі передової російської та української духовно-інтелектуальної еліти. З появленням практичних плодів релігійно-духовної реформації на українських теренах протягом 1905–1907 рр. духовне життя населення дещо змінилося: відбувалася спорадична українізація церковного життя. Спроба царизму не випускати духовно-релігійну сферу в українських губерніях імперії з-під ідеологічного контролю призвела до появи випадків «підпільної» діяльності української освітньо-культурної та духовної інтелігенції. Всупереч офіційній релігійній політиці, національні громадсько-

політичні та церковні діячі здійснювали подекуди вдалі спроби нівелювати існуючі негативи в лоні церкви, зробити її доступною, насамперед, мовно, духовно та естетично привабливою для українських вірян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Опубліковані джерела

1.1. Збірники документів і матеріалів

1. 100 еврейских местечек Украины: ист. путеводитель. Вып. 1. Подолія с иллюстрациями картами и планами / Сост. В. Лукин, Б. Хаймович. Иерусалим, 1997. 256 с.
2. 400 лет русского книгопечатания. Русское книгопечатание до 1917 года. 1564–1917. Москва: Наука, 1964. 662 с.
3. Вибрані твори та документи. Симон Петлюра / Уклад. Л. Голота. Київ: Довіра, 1994. 269 с.
4. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / За ред. О. Реєнт. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 608 с.
5. Высочайше утвержденное 1 апреля 1902 г. положение о церковных школах ведомства православного исповедания // Школьный календарь. Бесплатное приложение к журналу «Народное образование». Санкт-Петербург, 1902. С. 46 – 53.
6. Газеты дореволюционной России. 1703 – 1917: каталог / Сост. Т. Акопян Санкт-Петербург: Российская национальная библиотека, 2007. 592 с.
7. Грушевський М. Твори : у 50 т. Львів: Світ, 2002. Т. 1. С. 458 – 485.
8. Дещо з життя української молодіжи в Одесі: Історичний огляд життя в студентських українських організаціях / Упор. Кузеля З. Львів: НТШ, 1908. 150 с.
9. Докладная записка Министерства народного просвещения об украинской школе. Москва: Украинская жизнь, 1916. 22 с.
10. Интеллигенция в России: Сб. ст. 1909–1910 / Сост. Н. Казакова. Москва: Молодая гвардия, 1991. 462 с.
11. История Киева. Киев: АН УССР: у 2 т., 1963. Т. 1, С. 582 – 586.

12. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Київ: Голов. ред. Української рад. енциклопедії, 1973. Т. 23: Рівненська область. 654 с.
13. Історія українського мистецтва: у 5 т. / За ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського, 2008. Т. 1. 712 с.
14. Історія української культури / За ред. І. Крип'якевич. Львів: ПП Іван Тиктор, 1937. 1032 с.
15. Історія української культури: збірник матеріалів і документів / Упор. Білик Б., Калакура Я. Київ: Вища школа, 2000. 607 с.
16. Історія української культури: у 5 томах. / За ред. Б. Патон. Київ: Наукова думка, 2011. Т. 5, Кн. 2. Українська культура ХХ – початку ХХІ ст. 1032 с.
17. Каталог дореволюційних газет, що видавалися на Україні (1822–1916). Публікація фонду ЦНБ АН УРСР / Упор. Пузирьова О. Київ, 1971. 184 с.
18. Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого. 100 років: Ювілейний збірник / Упорядн. Безгін І. Київ: ВВП «Компас», 2004. 312 с.
19. Лисенко М. Лист до Грушевського М. 1 липня 1904 року // Микола Лисенко. Листи / Упоряд. Скорульська Р. Київ: Музична Україна, 2004. 387 с.
20. Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910 – 1969. / Упор.: І. Преловська та ін. Київ, 2011. 744 с.
21. Матеріали до історії Харківського університету // Наукові записки кафедри українознавства Харківського університету. Харків: Основи, 1994. Вип.1. С. 48 – 55.
22. Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852–1923): бібліогр. посіб. / Упор. Т. Соломонова. Вінниця, 2006. 352 с.
23. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: навч. посіб. / Упор. Сухомлинська О. Київ: Заповіт, 1996. 304 с.

24. Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.): у 3 кн. / За ред. Курносів Ю. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1994. Кн. 1. 138 с.
25. Нариси українського шкільництва (1905–1933) / За ред. Сухомлинської О. Київ: Заповіт, 1996. 302 с.
26. Отчет о деятельности Волынского попечительства о народной трезвости за 1906 год. Житомир: Электропаровая типография М. Дененмана, 1908. 6 с.
27. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1913 - 1914 учебный год (сведения на 1 ноября 1913 г.). Киев: Тип. т-ва И. Кушнерев и Ко., 1913. 450 с.
28. Політична історія України XX ст. : у 6 т. / За ред. Левенець Ю. Київ, 2002. Т. 1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.). 424 с.
29. Приходские фундушесвые училища в Юго-Западном крае; их возникновение и средства содержания / Приложение к Циркуляру по Управлению Киевского учебного округа за 1900 год. Киев: Лито-тип. т-ва Кушнерев И. и Ко., 1900. 190 с.
30. Репертуар української книги 1798 – 1916: матеріали до бібліографії / Упор. Ільницька Л.. Львів, 1999. Т. 4. 485 с.
31. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.). Нариси / Упоряд. Ярмаченко М. Київ: Радянська школа, 1991. 330 с.
32. Российское законодательство об образовании XIX – начала XX века: сб. документов: в 3 т. / За ред. Днепров Е. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2007. Т. 1. 832 с.
33. Самостійна Україна: Міхновський М. : збірник документів / За ред. В. Шаяна. Лондон, 1967. 32 с.
34. Святая Русь. Русское Православие : в 3 т. / За ред. Платонов О. Москва: Институт русской цивилизации, 2009. Т. 1. А-И. 864 с.

35. Список учебных заведений ведомства Министерства народного просвещения (кроме начальных) по городам и селениям. Составлен у 1-му января 1909 г. Санкт-Петербург: Север. 78 с.
36. Теория и методология исторической науки / За ред. Чубарьян А. Москва: Аквилон, 2014. 576 с.
37. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. / За ред. Гунчак Т. Київ: Дніпро, 2001. Т. 6. (90-ті роки XIX - 20-ті роки XX ст.). 519 с.
38. Україна в XX столітті: зб. док. і матеріалів / За ред. Слюсаренко А. Київ: Вища школа, 2000. 351 с.
39. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847 – 1914): збірник документів і матеріалів / Упоряд. Боряк Г. Київ: ТОВ Видавництво «Кліо», 2015. 810 с.
40. Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: Іст.-бібліогр. дослідження. 1906 – 1910 рр. / Упоряд. Галушко М. Львів, 2011. Т. 3. 496 с.
41. Українська Центральна рада: Документи і матеріали у 2 т. / Упоряд. Верстюк В. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. 590 с.
42. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Документи і матеріали / Упоряд. Верстюк В. Київ: Вид-во О. Теліги, 2003. 1024 с.
43. Український театр XX століття: Антологія вистав. / За ред. Гринишина М.; Ін-т проблем сучасн. мист-ва НАМ України. Київ : Фенікс, 2012. 944 с.
44. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття: Програмові і довідкові матеріали. / Упоряд. Шевченко В. Київ: Консалтинг, 1993. 336 с.

45. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / З ред. Бакіров В. Харків: Фоліо, 2004. 750 с.
46. Царский манифест 17 октября 1905 року. Санкт-Петербург: Тип. училища глухонемых (М. Алленовой), 1906. 16 с.
47. Центральна Рада і український державотворчий процес. Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. Київ: Інститут історії України НАНУ, 1997. Ч. II. С. 262 – 263.
48. Церковная реформа: Сборник статей духовной и светской периодической печати: По вопросу о реформе. Санкт-Петербург: Типография Арнгольда Е., 1905. 572 с.

1.2. Періодичні видання та публіцистика

49. [Без назви] // Громадська думка. 12 січня 1906 р. № 10. 4 с.
50. [Без назви] // Громадська думка. 8 січня 1906 р. № 7. 4 с.
51. [Без назви] // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1897 г., № 30. 762 с.
52. [Без назви] // Известия Луцкого общества сельского хозяйства. Июнь 1907 г. № 6. 6 с.
53. [Без назви] // Известия Луцкого общества сельского хозяйства. Май 1910 г. № 4. 6 с.
54. [Без назви] // Известия Луцкого общества сельского хозяйства. Март 1911 г. № 3. 6 с.
55. [Без назви] // Подольские епархиальные ведомости. 1887 г. № 25. С. 258-260.
56. [Без назви] // Рада. 27 квітня 1910 р. № 94. С. 4.
57. [Без назви] // Робітничая газета. 23 вересня 1917 р. № 141. 4 с.
58. [Без назви] // Хлібороб. 7 студня (січня) 1905 р. № 4. 4 с.
59. [Без назви] // Одесские новости. 9 апреля 1906 г. 4 с.
60. [Без назви] // Одесский листок. 13 октября 1907. 4 с.
61. [Без назви] // Рада. 25 вересня 1908 р. № 219. 4 с.
62. [Без назви] // Рада. 27 квітня 1910 р. № 94. 4 с.

63. [Объявление] // Народное образование. Февраль 1897 г. Кн. 2. 111 с.
64. [Приложение] Условия приёма в Музыкально-драматическую школу Н. Лысенка // Киевская старина. Июль 1904 г. 10 с.
65. Боцяновский В. Публичная библиотека в Житомире (по поводу 25-летия) // Киевская старина. Август 1891 г. Т. XXXIV. С. 254–283.
66. В Київському комерційному інституті // Рада. 28 січня 1908 р. № 49. 4 с.
67. Волынские празднества // Киевское слово. 17 мая 1892 г. № 1557. 4 с.
68. Вороний М. Сергій Васильківський (артист-маляр) // Літературно науковий вісник. 1903 р. Т. 22. Ч. 2. С. 19 – 25.
69. Воскресные школы // Народное образование. Июнь 1897 г. Кн. VI. С. 83.
70. Выставка картин. Открытие // Волынская мысль. 2 июня 1911 г. № 44. 4 с.
71. Гаврыш В. Десятилетие Каневской библиотеки (1878–1889) // Киевская старина. Август 1889 г. Т. XXXVI. С. 545 – 549.
72. Город Брацлав Подольской губернии // Жизнь и искусство. 20 августа 1890 г. № 229. 4 с.
73. Город Брацлав Подольской губернии // Жизнь и искусство. 27 августа 1891 г. № 100. 4 с.
74. Город и народное образование // Народное образование. Июнь 1897 г. Кн. VI. С. 90 – 91.
75. Город Немиров Подольской губернии // Киевское слово. 1889 г. 23 августа. № 761. 3 с.
76. Город Умань // Жизнь и искусство. 11 июня 1897 г. № 159. 4 с.
77. Город Умань // Жизнь и искусство. 31 июля 1897 г. № 209. 4 с.
78. Грінченко Б. Передмова // Просвітянин. 1918 р. № 1. 4 с.
79. Грінченко Б. Яка тепер народна школа на Україні // Життє і слово. 1896 р. Т. 5. 507 с.
80. Дві відповіді // Нова рада. 29 сепрня 1917 р. №124. 4 с.

81. Дианин А. Малорусское духовенство во второй пол. XVIII века (по пунктам малороссийского духовенства, представленным в Екатерининскую комиссию для составления нового уложения) // Труды Киевской духовной академии. 1904 г. № 8. С. 589 – 628.
82. До з'їзду Слов'янського студентства // Рада. 4 травня 1908 р. № 102. 4 с.
83. Докладная записка Министру Просвещения об украинской школе // Украинская жизнь. 1915 г. № 9. С. 141-142.
84. Дорошенко Д. Культурно-просвітня діяльність українського громадянства за останні два роки // Україна. Ноябрь – декабрь 1907 г. № 13. С. 17 – 34.
85. Дорошенко Д. Українські кафедри в Київському університеті // Нова громада. 1906 р. Кн. 11. С. 121 – 129.
86. Ефремов С. Из общественной жизни на Украине // Наш век. 1909 г. № 8. 4 с.
87. Єфремов С. Українське життя 1912-го // Рада. 1913 р. 2 с.
88. З газет та журналів // Світова Зірниця. 10 травня 1907 р. № 18. 14 с.
89. З Київського університету // Рада. 27 січня 1908. № 23. 4 с.
90. З Харківського університету // Рада. 17 січня 1908 р. № 13. 4 с.
91. З'їзд поступового слов'янського студентства // Рада. 17 червня 1908. № 138. 4 с.
92. К истории польского театра в Киеве // Киевская старина. Июнь 1890 г. Т. XXIX. 800 с.
93. К вопросу об улучшении материального быта Подольского духовенства // Подольские епархиальные ведомости. 1881 г. № 40. С. 480 – 482.
94. Карпенко-Карий. Біографічний нарис. На треті роковини смерті // Рада. 1910 р. Ч. 198. 4 с.
95. Каценельсон Л. Общество для распространения просвещения между евреями в России. Краткий исторический очерк к 50-летию Общества

- (1863– 1913) // Вестник Еврейского Просвещения. Декабрь 1913 г. № 26. С. 5 – 34.
96. Лебединцев П. Открытие первых школ в Киевской губернии // Киевские епархиальные ведомости. 1864 г. № 12. С. 393–397.
 97. Марія Заньковецька (До 25-літнього ювілею її сценічної діяльності) // Літературно-науковий вісник. 1908. Т. 41. С. 312 – 319.
 98. Местная жизнь. К открытию народной библиотеки-читальни в доме трудолюбия // Волынская жизнь. 25 ноября 1906 г. № 26. 4 с.
 99. Местная хроника. г. Сквир. (Корреспонд. «Киевского слова») // Киевское слово. 20 октября 1900 г. № 4575. 4 с.
 100. Молоде життя // Рада. 2 грудня 1912 р. № 276. 4 с.
 101. Молоде життя // Рада. 3 грудня 1912. № 277. 4 с.
 102. Молоде життя в 1910 р. // Рада. – 1910. – 1911. – 8 січ.
 103. На Украине и вне ее. За украинский язык // Украинская Жизнь. 1912 г. № 12. 4 с.
 104. Народна школа імені П. Куліша у Борзні // Рідне слово. 1906 р. № 45. 6 с.
 105. Народная выставка картин // Уманский листок объявлений. 16 августа 1904 г. № 77. 4 с.
 106. Науменко В. К истории учреждения Киевского Дворянского Собрания // Киевская старина. Февраль 1889 г. Т. XXIV. С. 495 – 499.
 107. Несколько слов о церковном пении (Посвящается регентам и композиторам) // Западно-Русская начальная школа. 1906. № 6. С. 141–142.
 108. Нові факультети та кафедри // Вісник Тимчасового уряду. 18 червня (1 липня) 1917 р. №83. 4 с.
 109. Одеська «Просвіта» // Украинский вестник. 18 июня 1906 г. №5 С. 313 – 314.

110. Одинец П. К вопросу об украинском народничестве. Опыт программных вопросов для изучения украинской национальной идеи // Киевская старина. 1906 г. Т. CXIII. С. 33 – 34.
111. Орган подільського духовенства в обороні народної української мови // Громадська Думка. 4 березня 1906 р. № 51. 4 с.
112. Орловский П. Участие запорожских казаков в восстановлении (Иерусалимским патриархом Феофаном) православной южно-русской иерархии в 1620 году // Киевская старина. 1905 г. Т. XCI. С. 133 – 141.
113. Перша українська гімназія в Одесі // Киевская старина. 1906 г. Т. XCIII. С. 49 – 50.
114. Перша загально-студентська українська конференція // Рада. 29 травня 1908 р. № 120. 4 с.
115. Петров Н. Что сделал Киевский митрополит Петр Могила для украшения великой церкви Киево-Печерской лавры? // Киевская старина. Март 1900 г. Т. LXVIII. С. 145–147.
116. Порш М. Національне питання та виборча агітація на Україні // Літературно-Науковий Вістник. 1907 г. Т. 37. С. 135-139.
117. Пособие городам от казны на нужды начального образования // Городское дело. 15 июля 1913 г. № 13. С. 889–894.
118. Преображенский И. Духовенство и народное образование. По поводу сообщения, сделанного в собрании экономистов Г. Соколовым // Земство и народное образование. Т 4. 1900 г. 96 с.
119. Про народню освіту на Україні // Рідна справа. 29 апреля 1907 р. № 4. 4 с.
120. Продолжается подписка на 1909 год // Почаевские известия. 27 марта 1909 г. № 722. 10 с.
121. Прокопович В. Народна школа й рідна мова на Україні // Світло. 1911 г. Кн. 7. С. 34 - 47.
122. Просвітянин. Товариство «Просвіта» в Одесі // Украина. 1907 р. Т. 1. № 2. С. 48.

123. Протест земства проти конфіскації українських книжок // Світло. 1914 р. №7. С. 109 - 110.
124. Пятидесятилетие Немировской гимназии // Киевская старина. Декабрь 1888 г. Т. XXIII. С. 101–117
125. Резолюция студентов-украинцев // Киевская старина. 1905 г. №. 11. С. 110.
126. Рідна мова – рідна і школа // Юг. 12 жовтня 1905 р. № 216. 4 с.
127. Рідна школа // Вісник товариства Української Хати в Херсоні. 7 травня 1917. № 5. 4 с.
128. Садовский В. Русское учительство и украинская школа // Украинская жизнь. 1914 г. № 1. С. 11-14.
129. Святе Письмо Старого й Нового Завіту українською мовою // Громадська Думка. 21 лютого 1906 р. № 40. С. 2.
130. Сецинский Е. По поводу учреждаемого в Каменце-Подольске епархиального церковного Древнехранилища // Подольские епархиальные ведомости. 20 января 1890 г. № 3. С. 79 - 86.
131. Смолич И. Предсоборное Присутствие 1906 года // Журнал Московской Патриархии. 1906 г. № 11. С. 74 - 80.
132. Справа РСП // Рада. 29 листопада 1907 р. № 268. 4 с.
133. Справа РСП // Рада. 30 листопада 1907 р. № 269. 4 с.
134. Статут київського товариства «Просвіта», затверджений губернським у справах про товариства присутствієм 26 травня 1906 р. за № 1 // Киевская старина. 1906 г. Т. ХСIII. С. 27.
135. Судьбы украинской печати // Украинский вестник. 24 августа 1906 г. № 13. С. 869 - 932.
136. Сьогобочній Г. Українська мова як підсобний засіб // Юг. 9 листопада 1905 р. № 2188. 4 с.
137. Театр // Крымский курьер. 16 октября 1905. № 238. 4 с.
138. Театр // Крымский курьер. 23 июля 1905. № 172. 4 с.
139. Театр // Крымский курьер. 25 сентября 1905. № 222. 4 с.

140. Труси в студентів // Рада. 27 листопада 1907 р. № 267. 4 с.
141. У двадцять п'яті роковини оснування РУП // Діло. № 29, 8 лютого 1925 р. 4 с.
142. Украинский вопрос // Украинская жизнь. Москва: За друга, 1917. 191 с.
143. Українознавство в одеському університеті // Нова Рада. 30 грудня 1917 р. № 219. 4 с.
144. Українська шкільна справа // Рідний край. 1906 р. № 45. 4 с.
145. Українське слово і мистецтво: П'єса Ібсена на українській сцені // Рідний край. 1908 р. № 42. 4 с.
146. Український студентський союз // Рада. 29 листопада 1909 р. № 270. 4 с.
147. Уманский литературно-художеский кружок // Уманский листок объявлений. 3 сентября 1904 г. № 95. 4 с.
148. Чепіга Я. Освічене невігластво // Украинская жизнь. 1912 г. № 9. С. 92 -94.
149. Черкасенко С. Народні вчителі й рідна школа // Світло. 1913 г. Кн. 1. С. 7 - 20.
150. Черкасы, Киевской губернии // Киевское слово. 5 октября 1900 г. № 4578. 4 с.
151. Шелухін С. Значення рідної мови для народності й творчості // Світло. 1911 р. Кн. 9. С. 25 - 26.
152. Школьные праздники // Народное образование. Санкт-Петербург. Июль 1897 г. Кн. VII. С. 117.
153. Юбилей Шевченко и духовенство // Волынская земля. 12 февраля 1914 г. № 35. 2 с.
154. Як читаються українські книжки в КПІ // Рада. 9 жовтня 1913 р. № 230. 4 с.

1.3. Документи особового походження

155. Алчевская Х. Передуманное и пережитое (1841-1920 гг.): Дневники, письма, воспоминания. Москва: Типография общества И. Сытина, 1912. 467 с.
156. Галян Г. Розповіді про мистецьку родину Кричевських. Культурологічні нариси. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2016. 100 с.
157. Грушевський М. Спомини / За ред. С. Білоконя. Київ: Спілка письменників України та Київської письменницької організації. 1992. № 2. С. 130 - 141.
158. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1917). Вінніпег, 1949. 167 с.
159. Капельгородський П. Записки семінариста. Київ, 1961. 564 с.
160. Пчілка О. Про Лесю Українку. Київ: Вид-во худож. літ. «Дніпро», 1971. С. 104 – 109.
161. Садовський М. Мої театральні згадки: 1881-1917 рр. Харків: Україна, 1930. 120 с.
162. Саксаганський П. Театр і життя: мемуари. Харків: Рух. С. 25 - 192.
163. Цибаньова О. Лаври і терни... Життєвий і творчий шлях Михайла Старицького. Київ: Укр. держ. центр культ. ініціатив, 1996. 184 с.
164. Чикаленко Є. Щоденник (1907 – 1917 рр.). Київ: Темпора, 2011. 480 с.

2. Монографії, статті та рецензії

3.2. Автореферати дисертацій і дисертації

165. Андрієвський В. З минулого. Від Гетьмана до Директорії. Берлін, 1923. Т. II Ч. 2: Директорія. 308 с.
166. Арманд Л. Кооперация и народные дома // Народные дома: сборник статей. Москва, 1918. 24 с.
167. Асеева Н. Украинское искусство и европейские художественные центры (конец XIX – начало XX в.). Киев, 1989. 197 с.
168. Бакіров В. Харківський національний університеті тім. В. Каразіна // Краєзнавство. № 4, 2006. 320 с.
169. Баркер Б., Ескарпи Р. Жажда чтения. Москва: Книга, 1979. 208 с.

170. Бернштам Т. Приходская жизнь русской деревни: Очерки по церковной этнографии. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2005. с. 416.
171. Бірюліна О. Братське древньосховище – перший громадський музейний заклад в Луцьку // Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і край: матеріали IX наук. історико-краєзн. міжн. конференції, 20 – 23 січня 1998 р. Луцьк: Надстир'я, 1998. С. 198 – 200.
172. Бондаренко С. Становлення модерної культури читання в Російській імперії у другій половині XIX – початку XX ст. (на матеріалах Харківської губернії): монографія. Харків, 2015. 220 с.
173. Борисенко В., Непорожня Г. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. Київ, 2002. 149 с.
174. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського. Львів: Світ, 2005. 272 с.
175. Букреева О. Библиотечно-просветительная деятельность попечительства о народной трезвости в России в конце XIX – начале XX вв.: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 05.25.03. Москва, 2008. 18 с.
176. Буравченко Д. Культурна ситуація в Україні на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX - початку XX ст.. 2009. Вип. 16. С. 362-372.
177. Буряк Л. Жіноча освіта в Україні в контексті урбанізації // Пам'ять століть. 2006. № 2. С. 52 – 61.
178. Василько В. Микола Садовський та його театр. Київ, 1962. 196 с.
179. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905 – 1920 рр.) Київ: Мандрівець, 1996. 359 с.
180. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. Київ: Інститут історії України, 2003. 515 с.
181. Вільшанська О. Повсякдення міської родини на тлі суспільних змін // Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець

- XVIII – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 608 с.
182. Водяхін Є. Українська театральна культура кін. XIX – поч. XX ст. у контексті соціокультурних та ідеологічних трансформацій // Культурологія. Молоді науковці. № 5. 2023. С. 19 – 23.
 183. Волобуєва А., Шудря М. Періодичні видання Києва та Київської губернії (1835–1916 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність: матеріали V Всеукр. наук.-теорет. конференції 27–28 листопада 1998 р. Львів, 1999. С. 50 – 55.
 184. Вороний М. Театр і драма. Збірка критичних статей з обсягу театального мистецтва і драматичної літератури. Київ: Волосожар, 1913. 166 с.
 185. Гандзюк В. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917-1920 рр.): Монографія. Вінниця: Діло, 2009. 370 с.
 186. Гарбузова Л. Культурно-просвітницькі громадські організації Умані на початку XX ст. // Черкащина в контексті історії України: матеріали І наук.-краєзнав. конф. Черкащини, присвяч. 50-річчю створення Черкаської області. Черкаси: Ваш Дім, вид. ПП Дикий О., 2004. С. 194 – 198.
 187. Гермайзе Й. Матеріали до історії українського руху за світової війни // Український археографічний збірник. Київ, 1926. Т. I. С. 271-354.
 188. Гиндин И. Государство и экономика в годы управления С. Ю. Витте // Вопросы истории. 2007. № 4. С. 70 – 97
 189. Гирич І. Боротьба за Київ як ключове питання української ідеї // Україна. Наука і культура. Київ, 2005. Вип. 33. С. 80 – 97.
 190. Гладкий С. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних єпархій України на початку XX століття. Запоріжжя: Запорізький державний. ун-т, 1997. 51 с.

191. Гладкий С. Православне парафіяльне духовенство в суспільному житті України на початку ХХ ст. Полтава, 1997. 189 с.
192. Глушко С. Нариси з історії революційного руху на Україні. Київ, 1926. Т. 1.: Революційна Українська Партія (РУП). 398 с.
193. Голобуцький О. Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ століття: Дослідження. Київ: Смолоскип, 1996. 124 с.
194. Головченко В. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. Харків: Майдан, 1996. 191 с.
195. Горбачов Д. Наївність - цинізм цнотливості... Д. Бурлюк-Писарчук у ролі великої дитини // Хроніка-2000. 1994. Вип. 3-4. С. 223 – 236.
196. Гриценко О. Клуб // Нариси української популярної культури. Київ, 1997. С. 245–150.
197. Гриценко Т., Гриценко С., Кондратюк А. Культурологія. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 392 с.
198. Грицик Л. Боротьба за відкриття українознавчих кафедр в університетах Наддніпрянщини (1905–1907 рр.): вітчизняна історіографія // Історія науки і біографістика. 2015. № 2 11 с.
199. Грищенко С. Система вищої освіти Росії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. Ч., 2013. Вип. 110. С. 205-206 с.
200. Грінченко Б. Народні вчителі і вкраїнська школа. Відбиток з «Громадської думки». Київ: Т-во М. Гирич, 1906 р. 60 с.
201. Грінченко Б. Як жив український народ. Коротка історія України / За ред. З. Когут. Чернівці: Вид-во: Друкаръ, 1910. 58 с.
202. Гріщенко Ю. Дмитро Дорошенко – історик українського національного руху початку ХХ ст. (за матеріалами періодики) // Збірник наукових праць студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

- Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. І. Огієнка, 2024. Вип. 22. Ч. 1. 239 с.
203. Гріщенко Ю. Симон Петлюра як дослідник українського театру // Збірник наукових праць студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. І. Огієнка, 2024. Вип. 21. Ч. 1. 239 с.
 204. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні, 1990. Київ: Освіта. 192 с.
 205. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Львів: НТШ ім. Т. Шевченка, 1925. 196 с.
 206. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Київ: Критика, 2009. 447 с.
 207. Даниленко С. Українська інтелігенція в русі за національно-культурне відродження (др. пол. XIX – поч. XX ст.) // Український історичний збірник / За ред. Т. Чухліб. Київ, 2013. Вип. 16. С. 119 – 130.
 208. Дей А. Книгопечатание на Украине конца XIX – начала XX в // 400 лет русского книгопечатания. Русское книгопечатание до 1917 года. Москва: Изд-во Наука, 1964. С. 544 – 565.
 209. Дем'яненко Н., Кравченко І. Учительські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія. Київ: Фенікс, 2010. 512 с.
 210. Демченко Т. Батько Шраг. Чернігів, 2008. 264 с.
 211. Донік О., Федьков О., Опря Б. Політичні партії та селянство в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціоментальні й інституційні чинники взаємодії // Український історичний журнал. Київ: Ін-т НАН України, 2021. № 2. С. 29 – 47.
 212. Дорошенко В. «Просвіта» – її заснування й праця: короткий історичний нарис. Філадельфія, 1959. С. 63 – 64.

213. Дорошенко В. Українство в Росії: Новійші часи. Відень, 1916. 114 с.
214. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.
215. Дорошенко Д. Нарис історії України (від половини XVII століття). Київ: Глобус, 1992. Т. II. 349 с.
216. Дорошенко Д. Україна – наш рідний край. Прага: Пробоєм, 1942. 88 с.
217. Дубінка М. Стан єврейського шкільництва у структурі освіти Єлисаветградщини (середина XIX – початок XX століття) // Наукові записки Центральноукр. державний ун-т ім. В. Винниченка. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький, 2023. Вип. 211. С. 118 - 124.
218. Дурдуківський В. Педагогічна діяльність Б. Грінченка // Праці науково-педагогічної комісії ВУАН. Київ, 1929. Т. I. С. 8 - 47.
219. Ельяшевич Д. Правительственная политика и еврейская печать в России. 1797 – 1917: очерки истории цензуры. Санкт-Петербург: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 1999. 792 с.
220. Ефремов С. Из общественной жизни на Украине. Москва: Речь, 1916. С. 37 – 38.
221. Євдокименко В. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. Київ: Наукова думка, 1967. 372 с.
222. Євселевський Л. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Київ, 1993. 128 с.
223. Єршова Л. Жіноча освіта на Волині: монографія. Житомир: «Полісся». 2006. 488 с.
224. Жаборюк А. Український живопис останньої третини XIX – початку XX століття. Київ: Либідь, 1990. 309 с.
225. Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
226. Завальнюк О. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917 - 1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. Т. 16. 644 с.

227. Затенацкий Я. Н. Пимоненко: Жизнь и творчество 1862 – 1912 гг. Киев, 1955. 110 с.
228. Зёрнов Н. Русское религиозное возрождение XX века. Париж: YMCA-PRESS, 1974. 87 с.
229. Зленко П. Симон Петлюра. Матеріали до бібліографічного покажчика. Париж, 1939. 72 с.
230. Иванов А. Еврейское студенчество в Российской империи начала XX в.: Каким оно было? Опыт социокультурного портретирования. Москва, 2007. С. 426 – 429.
231. Іваненко В., Голуб А., Світленко С. «Українське питання» в російській імперії та Радянському Союзі (XVIII – перша половина XX ст.). Дніпропетровськ, 1998. 191 с.
232. Іванис В. Симон Петлюра – президент України (1879-1926 рр.). Торонто-Канада: 5-а станиця Союзу бувших українських вояків, 1952. 254 с.
233. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні в умовах модернізації (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.): дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2006. 520 с.
234. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Запоріжжя: Поліграф, 2004. 440 с.
235. Ігнатуша О. Українська Автокефальна Православна Церква (1917 – 1930 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1993. 255 с.
236. Історія релігії в Україні: Навч. посіб. / За ред. Колодного А. Київ: Знання, 1999. 735 с.
237. Калакура Я., Рафальський О., М. Юрій. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.

238. Кандидов Б. Церковь и Февральская революция. Классовая позиция православной церкви в период февраля-августа 1917 г.: Материалы и очерки. Москва, 1934. 96 с.
239. Капельгородський П. Записки семінариста. Київ, 1961. 564 с.
240. Карліна О. Театральне життя у повітових містах Волинської губернії в першій половині XIX ст. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Іст. науки, 2013. № 21. С. 27 – 32.
241. Кароєва Т. Провінція у галактиці Гутенберга: книжкова культура подолян другої половини XIX – початку XX ст.: монографія. Вінниця: ТОВ «НіланЛТД», 2014. 472 с.
242. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
243. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX—XX століть: Соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 176 с.
244. Кашуба Е. Первые авангардные выставки в Киеве 1908-1910 гг. Киев: РВА «Триумф», 1998. 54 с.
245. Кельнер В. Очерки по истории русско-еврейского книжного дела во второй половине XIX – начале XX в. Санкт-Петербург, 2003. 240 с.
246. Кілессо С. Києво-Печерська Лавра. Київ: Техніка, 2003. 200 с.
247. Клековкін О. Театр: Форми і реформи // Мистецтвознавство України. 2008. Вип. 9. С. 108 – 119.
248. Книга в России, 1895–1917 / Под ред. И. Фроловой. Санкт-Петербург, 2008. 720 с.
249. Ковальчук О. Історія живописного факультету НАОМА і його роль у вихованні мистецьких кадрів та формуванні національної живописної школи України 1917 – 1941 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мист.: 17.00.05. Київ, 2003. 22 с.
250. Колесник В. Вінницька церковно-вчительська школа та її завідувачі Павло Погорілко і Володимир Янса // Міста і містечка Поділля від

- доби Середньовіччя до початку XX ст.: матеріали наук. конф. 24–25 вересня 2015 р. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. С. 278 – 291.
251. Колесник В. Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (1896–1918): іст. нарис. Вінниця: Розвиток, 2007. 160 с.
 252. Колесник І. Українська культура та історіографія: історія ментальності. Український історичний журнал. 2002. №1. С.26-37.
 253. Колісник В., Рафальський О., Тимошенко О. Шляхом національного відродження. Національне питання в програмах і діяльності українських партій Наддніпрянщини (1900-1907 рр.). Київ, 1998. 227 с.
 254. Коломієць О. Антиклерикальні виступи селян Правобережної України в 1900–1904 рр. // Український історичний журнал. 1973. № 11. С. 108–115.
 255. Коляда Н. Громадсько-просвітницьке подвижництво на користь недільних шкіл України (друга половина XIX – початок XX століття / Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2015. С. 333–355.
 256. Комариця М. Сніп // Українська преса XIX–XX ст. в Україні і в світі : історико-бібліографічне дослідження : у 4 т. Львів: Оріяна-Нова, 2014. Т. 4: 1911–1916 рр. 568 с.
 257. Константинов Н., Медынский Е., Шабаетова М. История педагогики. Москва: Просвещение, 1974. 447 с.
 258. Коробка М. Становлення і розвиток українських товариств «Просвіта» як осередків національно-культурного відродження (друга половина XIX – перша половина XX ст.) // Етнічна історія народів Європи. 2014. Вип. 42. С. 142–148.
 259. Короленко В. История моего современника. Кн. 1-2. Москва: Гос. изд-во худож. лит., 1948. 650 с.

260. Костомаров Н. Задачи украинофильства // Русские инородцы. Москва, 1996. С. 554-568.
261. Костриця М. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. Житомир: М.А.К., 2001. 360 с.
262. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XIX ст. Київ: Основи, 1997. 423 с.
263. Крижановська О. Театральне життя міста // Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 488 – 516.
264. Крищук Б. Суспільно-політичні та культурно-освітні передумови виникнення та становлення осередків товариства «Просвіта» на Поділлі // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2010. Вип. 54. С. 171 - 176.
265. Крупський І. Українська преса Наддніпрянщини 1905-1914 рр.: формування мережі, еволюція висвітлення суспільно-політичної тематики // Магістеріум. Вип. 22. Журналістика. 2006. С. 57-61.
266. Кузьмін М. Музично-драматична школа М. Лисенка // Українське музикознавство. Київ: Музична Україна, 1984. Вип. 19. С. 37 – 50.
267. Кульчицька О. Культурно-мовні заходи південних «Просвіт» на початку XX ст. Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили. Серія: Історія, 2009. Т. 115. Вип. 102. С.20 – 23.
268. Курочкин П. Эволюция современного русского православия. Москва: Мысль. 1971. 270 с.
269. Линденмайер А. Добровольные благотворительные общества в эпоху Великих реформ. Великие реформы в России: 1856–1874 / Под ред. Л. Захаровой. Москва, 1992. 300 с.
270. Лисенко О. Просвітянський рух на Наддніпрянщині в 1905–1919 роках // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2010. Вип. 19. С. 516 - 521.

271. Лобановський Б. половини XIX –початку XX ст. Київ: Мистецтво, 1989. 206 с.
272. Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (бер. 1917р. – квіт. 1918р.): монографія, Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М., 2008. 80 с.
273. Лотоцький О. Сторінки минулого. Варшава: Праці Українського Наукового Інституту, 1934. Т. III. 345 с.
274. Лущик С. Одесские «Салоны Издебского» и их создатель. Одесса: Студия «Негоциант», 2005. 352 с.
275. Люзняк М. Українська науково-популярна книга кінця XIX – початку XX ст. як соціокультурний феномен: з історії виникнення та становлення. Львів: Атлас, 2000. 376 с.
276. Лях С. Методологія історії: класика і практика: навчальний посібник. Запоріжжя: «Гельветика», 2021. 130 с.
277. Магась В. Громадсько-політичні організації і влада в підросійській Україні (1905 р. – лютий 1917 р.): дис... докт. іст. наук: 07.00.01. Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2021. 560 с.
278. Мартинюк М. Преса Бердичева в контексті подій XIX–XXI ст. Житомир: Вид-во «Волинь», 2008. 48 с.
279. Милько В. Система управління гімназійною освітою в Російській імперії: на прикладі українських міст (XIX – початок XX ст.) (продовження) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб. наук. праць. Київ: Ін-т історії України, 2016. Вип. 25. С. 222 – 240.
280. Миронов Б. Добровольные ассоциации и гражданское общество в позднеимперской России // Социология социальной антропологии. 2008. Т. XI. № 2. С. 164 – 176.
281. Миронов Б. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи,

- гражданского общества и правового государства. Т. 2. Санкт-Петербург: Ивд-во «Дмитрий Буланин», 2000. 567 с.
282. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.
283. Михайлин І. Історія газети «Сніп» (1912) // Пресознавчі студії: історія, теорія, методологія. Збірник праць кафедри української преси і Дослідницького центру історії західноукраїнської преси. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2007. Вип. 8. С. 54 – 66.
284. Михайлюк О. Про деякі особливості взаємин радянської влади і українського селянства в революційний період (1917 – середина 20-х рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя: Прем'єр, 2001. Вип. XIII. С. 102–124.
285. Михайлюк О. Соціокультурний підхід як методологія історичного дослідження // Український селянин. № 16. 2016. С. 9 – 14.
286. Мірошніченко Н. Модернізм в українській драматургії початку ХХ століття // Український театр ХХ століття: монографія Київ: вид-во «ЛДЛ», 2003. 512 с.
287. Морозова О. Розбудова національної початкової освіти з рідною мовою викладання в Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Серія: Історичні науки. 2009. Т. 100, Вип. 87. С. 39 - 43.
288. Музичко О. Від українознавства до україністики, від клубів до університетських кафедр: формування фундаменту одеської історичної україністики наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Історична україністика в Одеському університеті : визначні віхи, персонажі, доробок: матеріали конф. V історіографічних читань історичного фак-ту. Одеського національного ун-ту ім. І. Мечникова 31 травня 2012 р. Одеса: ТЕС, 2013. С. 7 – 29.

289. Музичко О. Петиції українців Полтави, Чернігова та Одеси про відкриття кафедр українознавства в Одеському (Новоросійському) університеті (1905–1906 рр.) // Пам'ятки. 2013. Т. 14. С. 3 – 18.
290. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 1. Вінніпег, 1979. 181 с.
291. Надольська Ю. Тенденції розвитку освіти і педагогічної думки Півдня України (друга половина XIX - початок XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. 2012. 20 с.
292. Нарадько А. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Полтава, 2002. 222 с.
293. Нариси історії українського шкільництва: 1905 – 1933: навч. посіб. / За ред О. Сухомлинська. Київ: Заповіт, 1996. 304 с.
294. Немировский Е., Орлов В., Шицгал А. Книгопечатание и полиграфическая промышленность второй половины XIX в. // 400 лет русского книгопечатания. Русское книгопечатание до 1917 года. Москва: Наука, 1964. С. 364 - 376.
295. Новітня історія України (1900 – 2000): Підручник / Упор. А. Слюсаренко. Київ, 2000. 662 с.
296. Нога О. Малярство українського авангарду: 1905 – 1918 рр. Львів: Українські технології, 1999-2000. 292 с.
297. Огиенко И. Очерки культурной жизни старой Малороссии: Брусиловское церковное братство. Катеринослав: ЛЕКУАК, 1913. Т. 9, С. 216 – 243.
298. Огієнко І. Українська культура. Катеринослав: Вид-во в Катеринославі, 1922. 280 с.
299. Огієнко І. Українська церква. Прага: Вид-во Ю. Пищенко, 1942. Т. 2. 284 с.
300. Огієнко І. Як Москва взяла під свою владу вільну церкву українську. Тернів: Вид-во УАПЦ, 1921. №6. 20 с.

301. Опря Б. Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства Правобережної України (1860-ті – 1917 р.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2011. 275 с.
302. Опря Б. Деякі аспекти взаємин православного духовенства з парафіянами на Поділлі в кінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX - початку XX ст., 2007. № 13. С. 177 – 183.
303. Опря А. Православне духовенство в реформаційному та національно-визвольному русі України (1900 – лютий 1917 р.). Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. 192 с.
304. Опря Б. Господарська діяльність православного парафіяльного духівництва в другій половині XIX – на початку XX ст. (На матеріалах Правобережної України) // Український селянин. Черкаси, 2010. Вип. 12. С. 102 – 105.
305. Осташко Т. З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради // Укр. іст. Журнал. 1998. № 3. С. 147 – 163.
306. Очерки русской культуры. Конец XIX - начало XX века, 2011. Т. 1. Общественно-культурная среда: учебник. Москва: Издательство Московского университета 880 с.
307. Павко А. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX-початок XX століття. Київ, 1999. 248 с.
308. Павлова О., Мельничук Т. Історія української культури: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 340 с.
309. Панасенко С. В сучасній школі. Київ: Українська школа, 1917. 24 с.
310. Панько О. Християнство в історії духовної культури українського народу: на матеріалах наукової спадщини І. Огієнка: дис... канд. іст. наук: 09.00.11. Львівський національний ун-т ім. І. Франка, Львів 2003. 198 с.
311. Перепелюк О. Церковний спів: навчання та хорове виконавство в Київській єпархії (XIX – початок XX століття): монографія. Умань: ПП Сочінський М., 2021. 193 с.

312. Перерва В. Церковні школи в Україні кінця XVIII – поч. XX ст.: забутий світ. Біла Церква: ПП Пшонківський, 2015. Т. 1: Загальна частина. 572 с.
313. Пересунько Т. Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «руського мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924). Київ: «АртЕк», 2019. 312 с.
314. Петров С. Книга в Україні. 1861 – 1917: Матеріали до репертуару укр. кн. Київ, 2006. Вип. 9. 260 с.
315. Петров С. Книжкова справа в Києві (1861 – 1917). Київ: Тов. «УВПК ЕксОБ», 2002. 344 с.
316. Петрова К. Попечительства про народну тверезість на сторінках південноукраїнської періодичної преси кінця XIX – початку XX ст. // *Scriptorium nostrum*. 2016. № 2. С. 109 – 127.
317. Пилипчук Р. Історія українського театру (від витоків до кінця XIX ст.). Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 356 с.
318. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕкс», 1998. 728 с.
319. Поспеловский Д. Русская православная церковь в XX веке. Москва: Республика, 1995. 511 с.
320. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст.: монографія. Черкаси: Вертикаль, 2007. 640 с.
321. Прищепа О. Комунікаційні практики Волинської гімназії/ліцею у конструюванні освітньо-культурного середовища м. Кременця (перша чверть XIX ст.) // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2016. Вип. 9. С. 257 – 273.
322. Прищепа О. Культурний побут міських жителів Правобережної України у звітах губернаторів (друга половина XIX – початок XX ст.) // *Джерела локальної історії. Культурний побут городян XVIII – першої половини XX ст.: Зб. наук. праць*. Київ: Ін-т української археографії та

- джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2013. С. 243 – 263.
323. Прищепа О. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне: ПП «ДМ», 2010. 287 с.
 324. Прищепа О. Освітньо-культурне середовище повітових міст і містечок Правобережної України (кін. XVIII – поч. XX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01; НАН України: Ін-т історії України. Київ, 2020. 591 с.
 325. Райська. Л. Кулішівка в історії становлення української графіки й орфографії // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Шевченка. Серія: Філософські науки. Чернівці: Чернівецький державний пед. ун-т, 2009. Вип. 66. С. 46 – 49.
 326. Реєнт О. Загострення суперечностей в імперському суспільстві у роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.) // Проблеми історії України XIX - початку XX ст., 2004. С. 5 – 47.
 327. Реєнт О. Історія України XIX – початку XX ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку // Український історичний журнал. 2007. № 6. С. 218 – 232.
 328. Реєнт О. Проблеми історії України XIX – початку XX століть // Збірник наукових праць відділу історії України XIX – початку XX ст. Київ, 2000. 262 с.
 329. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 340 с.
 330. Реєнт О., Лисенко О. Українська національна ідея і християнство. Київ: Богдан, 1997. 124 с.
 331. Резник Ю. Социокультурный подход как методология исследований // Вопросы социальной теории. 2008. Том II. Вып. 1. С. 305 – 328.
 332. Римский С. Российская церковь в эпоху великих реформ. (Церковные реформы в России 1860–1870-х годов). Москва: Крутицкое патриаршее подворье, 1999. 568 с.

333. Рождественский С. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902. Санкт-Петербург: Изд. М-ва Народного просвещения, 1902. 785 с.
334. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: нариси. Київ: Радянська школа, 1991. с. 313.
335. Розенталь И. «И вот общественное мнение!»: Клубы в истории российской общественности. Конец XVIII – начало XX вв. Москва: Новый хронограф, 2007. 400 с.
336. Романько І. Театральна справа в Україні під час влади національних урядів (1917 – 1920 рр.). Київ, 1999. 36 с.
337. Ростовська О. Ніжинська вища освіта в період демократичних процесів 1917 року // Література та культура Полісся. Ніжин, 2006. Вип. 32. С. 112 – 114.
338. Русакова Л. Художня освіта в Україні другої половини XIX – початку XX століття: історія та педагогічні пошуки // Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2014. № 9. С. 279 - 285.
339. Савельев А., Момот А., Хотеев В. Высшее образование в России: Очерк истории до 1917 года: монография. Москва: Институт Истории ВО, 1995. 352 с.
340. Савицька Л. Художня критика в Україні. Друга половина XIX – початок XX ст. Київ: ТОВ Кадри, 2001. 320 с.
341. Савочка А. Дитячі притулки відомства установ імператриці Марії в Таврійській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: Чорноморський державний ун-т ім. Петра Могили, 2010. Вип. 5. С. 49 - 55.
342. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.: До історії громадських рухів на Україні 1860 – 1870-х рр. Київ: Держвидав України, 1930. 414 с.

343. Самойлов Ф. Новоросійський університет в березні – жовтні 1917 р. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2002. Вип. 6. С. 217 - 223.
344. Самойлович Ю. Церковь українського соціал-фашизму. Москва: ГАИЗ, 1932. 125 с.
345. Сарбей В. «Українське питання» в Російській імперії очима дослідників початку і кінця ХХ століття // Український історичний журнал. 1996. № 2. С. 35 - 46.
346. Сарбей В. Микола Аркас і його «Історія України-Русі» // Український історичний журнал, 1990. №7. С.100 – 113.
347. Сарбей В. Національне відродження України // Україна крізь віки. Київ: Вид. дім «Альтернативи», 1999. Т. 9. 335 с.
348. Сарнацький О. Царизм та українські партії (1900 – 1917 рр.). Запоріжжя: Запорізький національний тех. ун-т, 2006. 709 с.
349. Семенко І. Михайль Семенко – основоположник українського футуризму // Хроніка-2000. Київ, 2007. Вип. 65. С. 15 – 57.
350. Сірополко С. Друзі товариства імені Г. Ващенка. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.
351. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наук. думка, 2001. 912 с.
352. Смишляк А. Київський митрополичий хор (XIX – поч. ХХ ст.): соціокультурний портрет спільноти. Емінак. 2016. № 2. С. 5 - 12.
353. Соколов В. Культурно-просвітницька та бібліотечна діяльність народних домів комітетів піклування про народну тверезість в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Вісник Одеського національного ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, 2017. Т. 22, Вип. 1. С. 64 – 94.
354. Сохацька Є. Іван Огієнко за національно-зорієнтовану українську культуру (за матеріалами «Нашої культури» – 1935–1937 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Філологічні науки. Вип. 5. Кам'янець-Подільський, 2001. С. 184 – 187.

355. Старенький І. Подільське єпархіальне Давньосховище: віхи розвитку (1890-1920 рр.) // Науковий вісник «Межибіж»: матеріали V наук.-краєзн. конференції «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України». Межибіж: Мельник А, 2011. Ч.2. С. 158-166.
356. Старовойтенко І. Листи Є. Чикаленка до М. Аркаса (1903-1908). // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. Одеса: Паллада, 2009. Ч. 2. Вип. 3. 11 с.
357. Степовик Д. Історія української ікони Х-XX століть. Київ: Либідь, 2004. 436 с.
358. Стоян Т. Університетська освіта в Україні в другій половині ХІХ ст.: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1999. 20 с.
359. Стрибульський С. Историческая записка о Немировской гимназии: 1838 – 1888 гг. Немиров: Тип. С. Я. Брантмана, 1888. 430 с.
360. Стрілець В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік). Київ: Київський університет, 2002. 361 с.
361. Супронюк О. Часопис «Вісник Союзу Визволення України» (Відень, 1914–1918) як чинник становлення державності України // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Історичні науки. 2015. Вип. 23. С. 59 – 64.
362. Сушко В. Передумови українізації загальноосвітньої школи Півдня України з початку ХХ століття до 1920 року // Вісник Черкаського національного ун-ту ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2019. № 4. С. 42 – 47.
363. Сысоева Е. Общеобразовательная школа в России в условиях модернизации начала XX в. // Вестник Московского университета. 2010. № 2. Серия 8. История. С. 61–76.
364. Тацієнко В. Повсякденне життя православного парафіяльного духовенства Київської єпархії в кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст. : дис... канд.

- іст. наук: 07.00.01. Уманський державний педагогічний ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2016. 272 с.
365. Телешун С. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX ст.: монографія. Київ, 1996. 130 с.
 366. Телешун С. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.05; Ін-т нац. відносин і політології. Київ, 1996. 28 с.
 367. Тимошенко О. Громадсько-політичне життя Наддніпрянської України в роки російської революції 1905 – 1907 рр. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2014. Вип. 17-18. С. 256 - 265.
 368. Тимошенко О. Громадсько-політичне життя Наддніпрянської України в роки російської революції 1905 – 1907 рр.: навч. вид. Київ, 2015. 265 с.
 369. Ткач С. Діяльність осередків українських політичних партій у Подільській губернії на початку XX ст. // Наук. праці Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2015. Т. 25. С. 371 – 379.
 370. Турченко Ф. Микола Міхновський: життя і слово: монографія. Київ: Генеза, 2006. 318 с.
 371. Турченко Ф., Турченко Г. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): Історичні нариси. Київ: Генеза, 2003. 304 с.
 372. Тюрменко І. Іван Огієнко – митрополит Іларіон // Український історичний журнал. 1995. № 2. С. 79 - 92.
 373. Ульяновський В. Національне питання в Університеті Св. Володимира в 1917 – 1918 роках: спроба відкриття кафедри історії України / В. Ульяновський // Український археографічний щорічник. Київ, 2007. Вип. 12. С. 224 – 246.

374. Фартучна Г. Національний рух українського студентства в умовах реакції (1907-1914 рр.) // Наукові записки з української історії. 2012. Вип. 32. С. 94 - 100.
375. Федевич К. За Віру, Царя і Кобзаря. Малоросійські монархісти і український національний рух (1905–1917 роки). Київ: Критика, 2017. 308 с.
376. Феденко П. Український рух у ХХ столітті. Лондон, 1959. 267 с.
377. Федьков О. Політичні партії в Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2022. 133 с.
378. Фирсов С. Русская Церковь накануне перемен (конец 1890-х – 1918 гг.). Москва: Наука, 2002. – 624 с.
379. Флоровский Г. Пути русского богословия: репр. воспроизведение 3-го изд. Париж: YMCA-PRESS, 1983. 600 с.
380. Харитон І. Суспільно-історичні детермінанти українського православного церковного співу // Мультиверсум. Філософський альманах. 2004. №41. С. 16 – 30.
381. Хома І., Сова А., Мина Ж. Історія української культури: навч. посіб. Львів, 2012. 241 с.
382. Хренов Н., Соколов К. Художественная жизнь императорской России (субкультуры, картины мира, менталитет). Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. 809 с.
383. Швецова-Водка Г. Документ і книга в системі соціальних комунікацій. Рівне, 2001. 438 с.
384. Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Дрогобич, 1994. 248 с.
385. Шендрікова С. Марія Костянтинівна Заньковецька на кримських театральних сценах // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди. Серія: Історія та географія. 2011. Вип. 41. С. 233 - 236.

386. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції. Львів: Українські технології, 2005. 528 с.
387. Юдорів Ю. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967. 364 с.
388. Юрій М. Соціокультурний світ України: монографія Київ: Кондор, 2004. 738 с.
389. Ясиневич В. Народные дома, музеи, библиотеки // Архитектура Украины на рубеже XIX–XX веков. [Електронний ресурс]. URL: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/yasievich/yasievich_ukr_11.html.

3.3. Довідкова та енциклопедична література

390. Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: Смолій В. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2: Г-Д. 528 с.
391. Енциклопедія українознавства: у 10 т. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2000. Т. 7. 4016 с.
392. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник / За ред. Смолій В. Київ: Вища школа, 2005. 543 с.
393. Муха А. Композитори України та української діаспори: Довідник. Київ: Музична Україна, 2004. 352 с.
394. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. Ю. Шемшученко, В. Бабкін, В. Горбатенко. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
395. Українська радянська енциклопедія: У 12 т. / Гол. ред. М. Бажан. 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ. 1985. Т. 12. 568 с.
396. Хрестоматія з історії Української РСР. Київ: радянська школа. 1961. Кн. 2. 641 с.